

UDK 821.163.4.09-4(497.16)

Stručni rad

Vladimir VOJINOVIĆ (Podgorica)

Filozofski fakultet – Nikšić

vojnovicv@t-com.me

ZENIT SAVREMENE CRNOGORSKE ESEJISTIKE

Osvrt na knjige Novaka Kilibarde i Lava Lajovića

Autor rada analizira esejističke knjige dva crnogorska autora – Novaka Kilibarde i Lava Lajovića. U radu se iznose podaci o formalnim i sadržajnim aspektima knjiga, o razlikama i sličnostima i o zajedničkom izvorištu dva različita esejistička gledišta. Jedan od zaključaka rada upućuje na gorući problem crnogorskoga društva, kao tematsku konstituentu obje knjige – status pravoslavlja u eri ekonomske krize.

Ključne riječi: *Novak Kilibarda, Lav Lajović, SPC, pravoslavlje, esej, mit*

Ne tako davno, u jednome televizijskom intervjuu, srpska historičarka Latinka Perović vrlo precizno je opisala ulogu Srpske pravoslavne crkve na teritorijama Balkana tokom posljednje tri decenije. Govoreći o SPC koristila je sintagmem „država u državi“, pojašnjavajući ga konstrukcijama o sistemu koji ne samo da se ne upravlja prema zemaljskim (državnim) zakonima, nego i o sistemu koji je faktor poništavanja administrativnih granica i koji na precizno organizovan način sprovodi određenu ideologiju.

Dakako, djelatnicima iz oblasti historijske nauke po prirodi stvari jeste najlakše odgonetnuti kontradikcije u rebusima trajnijim od jednoga prosečnog ljudskoga vijeka. Poput onoga čije je rješenje pokazalo kako je ista crkvena organizacija, odnosno njeni istaknuti predstavnici, gonila srpskoga jezičkog reformatora Vuka Stefanovića Karadžića, da bi samo stotinjak godina kasnije grčevito, onako kako se „gine za sve srpske svetinje“, branila Vukovu reformu. Ili poput onoga rebusa čije rješenje pokazuje da su oni koji su pet decenija imali status potlačenih, sticanjem slobode postali tlačitelji. U tome smislu, kontradikcija postaje i preblaga riječ za slučajeve očigledne zloupotrebe „u narodu obnovljene vjere u Hrista“. A ta zloupotreba za posledicu ima enormnu zbunjenost vjernika-povratnika koji uglavnom ćutke, plašeći se potencijal-

noga ogrješenja o crkveni red i ustrojstvo, podnose potrebe u obnovljenoj i materijalnim dobrima poduprtoj crkvi.

U jednome sličnom duhovnom miljeu u Crnoj Gori nastale su u vrlo kratkome vremenskom razmaku dvije esejističke knjige – drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje knjige *Željezna ckva i kosovski mit*, pod naslovom *Amfilohije i kosovski mit*¹ autora Novaka Kilibarde i knjiga teološko-političkih eseja *Sloboda iznad svega*² autora Lava Lajovića. Knjige po mnogo čemu različite, naročito po uglu gledanja na datu problematiku, ali i knjige koje, a to se da zapaziti kada im se pažljivije posvetimo, govore o istim problemima u savremenome crnogorskom društvu.

Rukopis s naslovom *Sloboda iznad svega* donosi vrlo hrabre teze, s idejnom nadpozicijom s koje se posmatraju kako unutrašnje strukturalne tako i opšteznačenjske dimenzije crkve s jedne i vjere s druge strane. U formalnome smislu, pred nama je esejističko štivo, na trenutke pretenciozno u pogledu stila koji katkada, pod uticajem određene literature i velike količine informacija, poprima obrise teološkoga ili filozofskoga štiva. No, autor vješto izbjegava rizike uplitanja u poslove kojima nije do kraja sklon ni posvećen, i od kojih se ograđuje i u samome predgovoru: „moja knjiga“, piše Lajović, „nije ni školsko-filozofska, ni bogoslovska. Nije napisana po ukusu i uzusu filozofa i bogoslova. Ne marim oko toga mnogo. Ja nijesam ni bogloslov ni filozof. Ova knjiga pripada profetskoj misli. Pisana je kao slobodna teozofija, u duhu slobodne hrišćanske teozofije i gnozisa“.³ U tome smislu, ta knjiga je višeslojniji tekst od autorova prvijenca, blog-esejističke knjige *Metanoja*. Napredak je vidljiv, ne samo u ravni stila (rečenica je u *Slobodi* čistija, britkija, višeznačnija, znakovitija...), već i u odabiru i strukturi analize odabrane tematike. Pa iako se autor „brani“ time kako nije dosljedan tematici u *nivoima obrade pojedinih tema*, u nizanju eseja itekako se može prepoznati jasan sistem i čvrsta makrostruktura.

Sve to po strani, pristup kategoriji *slobode* Lajović temelji na onim premisama koje jako sliče teološkim postavkama jednog davno upokojenoga pravoslavnog duhovnika i predvodnika američkoga pravoslavlja, ruskoga emigranta Aleksandra Šmемана. Šmеман je u crkvenom životu izbjegavao crnu, uobičajenu sveštениčku odoru, gnušao se crkvenjaka ogrezlih u religijskom automatizmu, pisao je o vjeri kao jedinoj, istinskoj posvećenosti ljubavi i ljepoti, o trenutku sjedinjenja u Hristu a ne o ujedinjenju pravoslavnih nacija, riječju – sanjao san o sjedinjenju svih hrišćana. Utoliko je teološki nanos Aleksandra Šmемана, pravoslavca koji je svojevremeno kritički sudio SPC

¹ Novak Kilibarda. *Amfilohije i kosovski mit*. Podgorica: Pobjeda, 2012.

² Lav Lajović. *Sloboda iznad svega*. Podgorica: Pobjeda, 2013.

³ Ibid, 5.

pa i gospodinu mitropolitu Amfilohiju, bio manje shvaćen u pravoslavnim krugovima. Sve to je, na koncu, rezultiralo Šmemanovim svrgavanjem s pozicije jednoga od vodećih duhovnih lica. Na sličan način, jedan izvršni direktor novine utemeljene u eri socijalizma, Lav Lajović, iako civil, objavljuje knjigu teološko-političke problematike, koja hrabrim tezama o crnogorskoj svakodnevicu povećava rizik od pojave strategijski ili laički proizvedene neshvaćenosti.

O čemu je zapravo riječ? Sloboda po Lajoviću nije vukstoški vjetar nego odricanje od opijata; sloboda nije tjelesna raskalašnost nego kroćenje nagona; sloboda ne dolazi spolja već isijava iznutra; na slobodu jednako udaraju pokoravanje i krštenje („silom pokrštavati odrasle ljude ili djecu pred Bogom malo šta znači i predstavlja svojevrsan atak na slobodu savjesti drugog čovjeka. Takva 'prinudna vjera' traje taman koliko i neposredna prinuda kojoj su ljudi izloženi – javlja se mržnja prema ljudima i Bogu, koja dovodi do očajaja“)⁴; sloboda je lična vjera („prihvatiti Hrista u slobodi savjesti znači odreći se svih predrasuda o Bogu i tuđih iskustava kao nekog jamstva sveg našeg znanja“)⁵; sloboda nije isto što i preslobodno govoriti, odnosno klevetati, itd, itd...

Lajovićeva kritika „crkvenoga reda“ ključni je argument borbe za slobodu. On polazi od toga da crkva svojim aktivnostima nagoni ljude da se odreknu slobode i ne pomišljaju na vječnost, „jer prostim ljudima zapravo samo treba malo hljeba, čuda i zemaljske vlasti“. I upravo crkva, ograničavajući individualnu slobodu, udaljava „od onoga što je Hrist želio svojom savršenom žrtvom“. Otuda se, smatra Lajović, i povlači znak jednakosti između pripadnosti jednoj naciji i pripadnosti crkvi: „došlo je do privatizacije vjere od strane jedne države i crkve, koja je samim činom rođenja 'krštavala' ljude bez njihove samostalne i slobodno iskazane volje i pribrojavala ih u sebi u pastvu, pod strašnom prijetnjom sile ili društvenog odbacivanja“.⁶ Ne podseća li nas to Lajovićevo zapažanje na jedno od ključnih društvenih *pribrojavanja* od strane „države u državi“?

No, ako kojim slučajem i zaobiđu Lajovićevu, što bi svakako bio svojevrsni stručni propust, sasvim sigurno budući tumači našega vremena neće zaobići knjigu Novaka Kilibarde. Prije svega zbog toga što se to štivo može smatrati izvorom „prvoga reda“, neposrednim svjedočanstvom saučesnika jednoga vremena i jedne epohe u kojoj je došlo do „obnove vjere“. Naučnika, prosvjetnoga djelatnika i političara čije je prisustvo u društveno-političkome životu Crne Gore udarilo klin jednome vidu asimilacijske strategije. Otud i knjiga Novaka Kilibarde, inače autora brojnih studija iz oblasti tumačenja usmene književnosti i autora narativne trilogije *Crnogorska hronika*, donosi

⁴ Ibid, 14.

⁵ Ibid, 31.

⁶ Ibid, 13.

simbolima i metaforama prepunu a primjerima iz svakodnevice sadržajnu kritiku crkvene svakodnevice.

Ono što Lajović posmatra s instance slobodnoga teozofa, Kilibarda propušta kroz sarkastičko i ironijsko saučesničko rešet. Za razliku od Lajovićeva smirenog, upitanog tona u esejima, esejističko štivo Novaka Kilibarde provocira „drugu stranu“ da odgovori, konkretno poziva na konačni dijalog, time i na „konačni obračun“. U formalnome smislu otud se u njegovim esejima očituju interferencije usmene književnosti, direktni upliv vica i anegdote. Kilibarda u esejima varira skandalozne, „ekskluzivistički vrijedne“ detalje, koji treba da uzdrmaju temelje vaskolikoga klera, dakle varira publicistički stil s oblicima najstarijih proznih formi. Uz sve to on iznosi i sadržaje pisama iz lične arhive. Dakako, treba imati na umu da iza svih ovih varijacija stoji etabrirani crnogorski književnik, poklonik usmene književnosti: „no, ni Narodna stranka nije ostala dužna Njegovom visokopreosveštenstvu. Nije morao da brine o masovnosti liturgijsko-političkih skupova kad smo mi tu, i potrčni i odskočni i grlati i krstati i šubarasti! (...) Današnje plemensko-bratstveničko trčanje za mitropolitom Amfilohijem i akademikom Matijom otpočela je Narodna stranka. Danas se Amfilohiju samo nasijedo promijenila brada, Bećković korak ne usporava. Sve je isto samo njega (mene!) nema! Opet kažem, ko priznaje pola mu se prašta. I najveći grešnici mogu u hrišćanstvu postati svetitelji. Šetite se samo najpoznatijega primjera – apostola Pavla“.⁷

Kilibarda „bez dlake na jeziku“ svjedoči o burnim vremenima najnovije crnogorske istorije, o trenucima ustoličenja mitropolita i o sopstvenoj ulozi u činu „privijanja mase crkvi i poglavaru“. Dok kroz Lajovićeve eseje provijava hrišćanska pomirenost i tek duboka zabrinutost za Hristovu decu, iz Kilibardinih tekstova vrca agnostički podsmijeh. Na momente se taj ton izgubi, uslijedi iz Kilibardinih proza naslijeđena digresija, sa slikama iz djetinjstva ili rane mladosti, ali sve te epizode u funkciji su osvetničkoga sarkazma i ironije: „opet Amfilohije, svuda Amfilohije, kud god kreneš – neizbježni Amfilohije, mitropolit, političar, et cetera. Takav sveprisutni Amfilohije izvukao mi je asocijaciju na moju davno upokojenu strinu Jovanu. Muž joj poginuo na Skadru na Bojani, imala je jednu kćer i udala je, ostala sama a starost joj se metu-zalemski produžila. Čuvala je krnjorogu Zlatulju i prela tuđu kudulju. Zborilo se za strinu Jovanu da se vazda ona nađe tamo đe ne treba! Milije je bilo strini Jovani da zaradi solad na tuđemu no dukat na svojem imanju“.⁸

Kilibardina knjiga nadalje donosi dekonstrukciju jednoga od najuticajnijih mitova na južnoslovenskim prostorima, mita koji je obnovljen tokom pripreme

⁷ Novak Kilibarda, *Amfilohije i kosovski mit*, 39.

⁸ Ibid, 40-41.

proslave jubileja – šest vjekova od boja na Kosovu. U to vrijeme u Crnoj Gori je znatan broj naučnika dao svoj doprinos utemeljivanju mita, od čije je kasnije frekventnosti u narodu imala koristi i sama crkva. U taj proces bio je uključen i sam Kilibarda, koji će krajem osamdesetih godina prošloga vijeka na stranicama *Pobjede* objaviti jedan značajni tekst o datome problemu. Ipak, nekoliko decenije kasnije, marksistički rečeno „tokom završne faze dijalektičkoga razvitka“, Kilibarda ne samo pokajnički, već profesorski precizno u esejima dekonstruiše jedan mit i dovodi ga u vezu s direktnim potrebama crkvene politike, koja ponajmanje ima veze s hrišćanskim osnovama: „Miloša Obilića kao boračko-oslobodilačko božanstvo iz Gorskoga vijenca srpska će crkva uzdići na nivo Hristovog dvojnika, martira prvog reda koji se borbom za srpsku slobodu upravo izbio za hristoliku žrtvu. Takva svakodnevna crkvena apologetika kosovskoga podvižništva najviše se dojmila masi, dojmila se i onima koje nije dohvatilo Gorski vijenac. Savila je ta propaganda pod svoju egidu puk koga je ista crkva vaspitala da ne valja kritički razmišljati o onome o čemu govori pop s oltara!“⁹

Dekonstruišući mit u esejima, razmičući njegove slojeve i otkrivajući formu njegova idejnoga jezgra, Kilibarda dolazi do iste one ideološke baze iz koje je i Lajović crpio snagu za svoj esejistički pohod. Oba autora zapravo žele da posmatraju običnoga konzumenta vjere, njegovu napadnutu slobodu, njegovu krivicu i nevinost. Stoga se ta dva pristupa – jedan što kreće iz lične vjere u Hrista, drugi čisti agnostički – i spajaju u tački nepristrasnoga suđenja okupatorima slobode. Evo kako to čini Kilibarda: „Grubo kazano, željezarski radnik, prigradski vozač i pauperizovani građanin iz Srbije ili Crne Gore koji je genocidno djelovao tokom rata u Bosni i Hercegovini kriv je koliko i prut kojijem je majka izudarala dijete. A izudarano dijete lomi prut, on mu je kriv, a ne majka. Pitomac kosovske mitologije koju je Njegoš unio u kosovsku svijest, a koju su pritvrdili gusle i popovi, išao je na Bošnjake kao na 'Turčina starog dušmanina' s kojim su se šekli njegovi preci, a što mu je proslavila narodna pjesma i Njegoš. Taj zažetnik mnogo više nalikuje na prut no na majku koja je prut upotrijebila“.¹⁰

Dakle, dok ulogu crkve ali i podjele unutar pravoslavlja u Crnoj Gori Lajović posmatra s ranije pomenutih šmemanovskih pozicija – Kilibarda u koracima preskače teozofiju i gazi po dubokoj bari mitologije i svakodnevice. Na osnovu njegova ugla gledanja na stvari, nad Lajovićevim se esejima mogu izvući različiti zaključci, koji umnogome zavise od *slobode* samoga recipijenta – Kilibarda ne ostavlja prostor za opreku. Nadalje, Lajovićeva nadnacionalna ravan posmatranja pravoslavlja, i ne samo pravoslavlja već cjelokupnoga hrišćanstva, potraga je za lijekom koji bi riješio sve veće i sve brojnije probleme crkvene svakodnevice – kod Kilibarde se javljaju precizne dijagnostičke opservacije...

⁹ Ibid, 89.

¹⁰ Ibid, 93.

Da se te dvije knjige nijesu desile Crnoj Gori baš u ovome trenutku, tj. da su se pojavile u značajnijem vremenskome razmaku, moguće da i ne bi izazvale posebnu teorijsku, kritičku, čitalačku pažnju. Ali, iznjedrene u razmaku od nekoliko mjeseci, u vrlo turbulentnom političkom momentu, kada se tematske osnove tih knjiga nalaze i u ključnim dokumentima političkih programa, odnosno u aktima političkih partija, onda se nužno nameće i pitanje odnosa literature, u ovome slučaju esejističke, i društvenih kretanja.

Zbilja, može li ovakva literatura doprinijeti tome da se crkva vrati svojoj osnovi, svojoj svrsi? Mogu li ovakve knjige učiniti da se smanji broj seksualnih delikata ili koruptivnih radnji crkvenjaka? Mogu li ovakve knjige pružiti vjernicima informacije o tome će mogu pronaći put ka novoj nadi, makar to bio i onaj najudaljeniji, put ka nadi da će sjedinjenjem hrišćanstvo biti na onom stupnju razvoja iz prvih vjekova vjere, da će biti čistije?

Lajović i Kilibarda možda i jesu upravo s tim ciljevima pisali svoje eseje, no to što su bile namjere autora nas ne bi trebalo prećerano da zanima. Naročito ne zbog toga što smo dobili dvije knjige u čijim segmentima se može uživati kao i u svakoj solidnoj literaturi – bilo da smo kao čitaoci skloni meditacijama ili dobrome humoru. Osim toga, zbog tematike i načina obrade tematike, nijednu od te dvije knjige ne bi smjeli zaobići budući crnogorski filozofi, teolozi i istoričari. Sloboda u mišljenju, u promišljanju, sloboda u pretresanju *slobode* aktuelnih sistema odlike su tih knjiga koje će morati da zainteresuju buduće naučnike, moguće i ne samo u ravni traganja za objektivnim tumačima jednog vremena i jedne epohe.

Vladimir VOJINOVIĆ

THE PEAK OF CONTEMPORARY MONTENEGRIN ESSAY
A Review of Novak Kilibarda's and Lav Lajović's Books

The paper gives an analysis of the essayistic books by two Montenegrin authors, Novak Kilibarda and Lav Lajović. The author reports on the formal aspects of the book, discusses their content and the differences and similarities, and describes a common source of two different essayistic points of view. One of the conclusions of the paper points to the burning issue of Montenegrin society, the thematic constituent of both books - the status of Orthodoxy in the times of recession.

Key words: *Novak Kilibarda, Lav Lajović, Serbian Orthodox Church, Orthodoxy, essay, myth*